

ΕΙΚΟΝΟΣΤΑΣΙΟΝ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΙΚΟΝΟΛΟΓΙΑΣ
ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ ΧΡΥΣΟΡΡΟΓΙΑΤΙΣΣΗΣ

ΤΕΥΧΟΣ 3

ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2012

ΤΙΜΗ €10

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ	
Η ιστορημένη εκκλησία	7
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΙΩ. ΔΑΛΚΟΣ	
Η κατά την Εικονομαχίαν «αντιδικία» μεταξύ σταυρού και εικόνας	8
ΣΤΑΥΡΟΣ Σ. ΦΩΤΙΟΥ	
Το προπατορικό αμάρτημα και το μήλο	25
ΧΡΗΣΤΟΣ ΑΡΓΥΡΟΥ	
Η εικόνα και η ανάγνωσή της ως παιδαγωγική αξία	27
ΣΥΡΑΚΟΣ-ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΕΣΣΕΝ	
Η μορφή του Προφήτη Δανιήλ κατά την ύστερη αρχαιότητα	35
ΠΕΛΛΗ ΜΑΣΤΟΡΑ	
Περί της Άνω Ιερουσαλήμ	47
Η Μονή της Παναγίας Αμασγού στο Μονάγρι, βιβλιοπαρουσίαση από τον Κωστή Κοκκινόφτα	61

Χρήστος Αργυρού

Η ΕΙΚΟΝΑ ΚΑΙ Η ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΤΗΣ
ΩΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΑΞΙΑ

Η ΕΙΚΟΝΑ ΩΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΕΡΓΑΛΕΙΟ.
ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ

Η σημασία της εικόνας ως εργαλείου στη σύγχρονη διδακτική πράξη έχει καταδειχθεί ιδιαίτερα τις τελευταίες δεκαετίες από τις επιστήμες της Αγωγής.¹ Η εικόνα δεν αποτελεί συμπληρωματικό διδακτικό υλικό και δεν επιτελεί απλά ενισχυτικό ρόλο στη διδακτική διαδικασία, αλλά συνιστά από μόνη της τεκμήριο-μαρτυρία, το οποίο μπορεί και να δίνει διαφορετικές πληροφορίες και δυνατότητες ερμηνείας από αυτές που δίνει ένα κείμενο. Οι μαθητές ζώντας σε σύγχρονο περιβάλλον, στο οποίο κυριαρχεί η εικόνα, είναι αναγκαίο να αναπτύξουν δεξιότητες αποκωδικοποίησης των εικόνων που προσλαμβάνουν και να προχωρούν με άνεση και εξοικείωση στην ανάγνωση και ερμηνεία τους.

Η χρήση των εικόνων ως μαρτυριών για την ανάπλαση του ιστορικού παρελθόντος άρχισε να αξιοποιείται κατά τρόπο συστηματικότερο στη Δημοτική και Μέση εκπαίδευση της Κύπρου τα τελευταία χρό-

1. Μία από τις προϋποθέσεις που θέτει ο Βρετανός εκπαιδευτικός ψυχολόγος Martin Booth, μέσα από τις έρευνές του από τα τέλη της δεκαετίας του '60 έως και τη δεκαετία του '80, για το σχηματισμό ενεργής ιστορικής σκέψης από μαθητές ηλικίας έντεκα ετών είναι το διδακτικό υλικό να μην έχει αποκλειστικά γλωσσικό και αφηρημένο χαρακτήρα αλλά να περιλαμβάνει και εικαστικές ή οπτικές ιστορικές πηγές που κινητοποιούν την ιστορική φαντασία και κάνουν αποτελεσματικότερη την ιστορική ενσυναίσθηση, την αναγωγή δηλαδή στον κώδικα «του Άλλου, του Άλλοτε και του Αλλού». Βλ. Ευαγγελία Λούβη - Δημήτριος Χρ. Ξιφαράς, *Νεότερη και σύγχρονη ιστορία Γ' Γυμνασίου. Βιβλίο εκπαιδευτικού*, Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, 2007, 13.

Η αναστήλωσις των εικόνων. 14ος αιώνας.

νια. Οι οπτικές πηγές αξιοποιούνται σε μεγάλο βαθμό στη διδασκαλία της Ιστορίας καθώς αυτές επιτυγχάνουν τους βασικούς σκοπούς του μαθήματος -καλλιέργεια ιστορικής σκέψης και ανάπτυξη ιστορικής συνείδησης-, όπως καθορίζονται από τα νέα αναλυτικά προγράμματα Ιστορίας, και συμβάλλουν στην καλλιέργεια οπτικού εναλφαβητισμού (visual literacy).² Με το ενδιαφέρον της παιδαγωγικής διαδικασίας στο μάθημα της Ιστορίας να επικεντρώνεται περισσότερο στις πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές για την οικοδόμηση της γνώσης κι εντέλει στην καλλιέργεια ιστορικής σκέψης παρά στην κειμενική αφήγηση των συγγραφέων των σχολικών εγχειριδίων, έχουν εισαχθεί περισσότερες οπτικές πηγές στα σχολικά εγχειρίδια και δραστηριότητες που τις συνοδεύουν. Πολλοί διδάσκοντες, κατανοώντας όλο και περισσότερο τη σημασία της εικόνας στη διδασκαλία, κάνουν περισσότερο εποπτικά τα μαθήματά τους επιστρατεύοντας μάλιστα τις δυνατότητες που τους δίνουν -στο βαθμό που αυτό είναι εφικτό από την κάθε σχολική μονάδα- οι Τεχνολογίες Πληροφορίας και Επικοινωνίας.

Παράλληλα, ο τρόπος αξιολόγησης των μαθητών στα Γυμνάσια και Λύκεια της Κύπρου έχει διαμορφωθεί τα τελευταία χρόνια με τρόπο ώστε να ανταποκρίνεται στις σύγχρονες διδακτικές ανάγκες. Τόσο στα διαγνωστικά δοκίμια αξιολόγησης κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους όσο και στις τελικές εξετάσεις, συμπεριλαμβανομένων και των παγκύπριων εξετάσεων, ενσωματώνονται ερωτήματα τα οποία βασίζονται και σε οπτικές πηγές. Ο μαθητής καλείται να περιγράψει την οπτική πηγή, να αναλύσει τα τυχόν σύμβολά της, να την ερμηνεύσει, να ελέγξει την εγκυρότητα και αξιοπιστία της ως ιστορικής μαρτυρίας και να τη σχολιάσει.

Ωστόσο, παρά τα θετικά βήματα που έχουν γίνει, η προσέγγιση της εικόνας ως ιστορικής πληροφορίας εξακολουθεί να αποτελεί ένα πεδίο το οποίο προκαλεί διστακτικότητα και ανασφάλεια σε εκπαιδευτικούς

2. Για τη σημασία των πηγών στη διδασκαλία της Ιστορίας βλ. Χρήστος Αργυρού, *Διδάσκοντας τη Βυζαντινή Κύπρο μέσα από τις πηγές. Βιβλίο και ψηφιακός δίσκος πηγών για τον εκπαιδευτικό*, Λευκωσία: Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο - Υπηρεσία Ανάπτυξης Προγραμμάτων, 2014· Δημήτρης Κ. Μαυροσκούφης, *Αναζητώντας τα ίχνη της Ιστορίας: ιστοριογραφία, διδακτική μεθοδολογία και ιστορικές πηγές*, Θεσσαλονίκη: Αδελφοί Κυριακίδη, 2005.

και μαθητές. Οι λόγοι για τούτο, όσον αφορά στους εκπαιδευτικούς, είναι πολλοί: η παραδοσιακή αντίληψη ότι μπορεί να μάθει κανείς την εξωτερική πραγματικότητα αποκλειστικά και/ή κυρίως διά του λόγου, η επικέντρωση των κλασικών σπουδών στη Μέση Εκπαίδευση περισσότερο στις κειμενικές παρά στις εικονιστικές πηγές (αρχαιολογικά ευρήματα, παραστάσεις, μνημεία, αρχαιολογικοί χώροι κ.ά.), η αδυναμία εκ μέρους των εκπαιδευτικών να αξιοποιήσουν τις εικόνες ως ιστορικά τεκμήρια του παρελθόντος εξαιτίας της ανεπαρκούς εκπαίδευσής τους τόσο στις εγκύκλιες και ακαδημαϊκές σπουδές τους όσο και στα προγράμματα κατάρτισης κι επιμόρφωσής τους, στα οποία κατά καιρούς συμμετέχουν.

Ο μαθητής, ενώ βρίσκεται καθημερινά εν μέσω εκατοντάδων εικόνων και οπτικών συμβόλων, καλούμενος στην τάξη να περιγράψει μια π.χ. βυζαντινή παράσταση ή μια ιστορική γελοιογραφία, αδυνατεί να το πράξει ή δυσκολεύεται καθώς δεν έχει αναπτύξει τις απαραίτητες εκείνες δεξιότητες που θα τον βοηθήσουν να αποκωδικοποιήσει την εικόνα στα επιμέρους της στοιχεία, να εντοπίσει τυχόν συμβολισμούς, να την ερμηνεύσει, να την αποτιμήσει αισθητικά. Δεξιότητες όπως η διάκριση του κύριου προσώπου από τα δευτερεύοντα, η αντίληψη του βάθους, η περιγραφή αντικειμένων, η δυνατότητα ένταξης της παράστασης σε ένα ευρύτερο ιστορικό πλαίσιο, η εικονογραφική ή τεχνοτροπική σύνδεσή της με άλλες παραστάσεις, η ερμηνεία συμβόλων κ.ά. Η αδυναμία των μαθητών να περιγράψουν μια εικόνα οφείλεται εν πολλοίς στη γλωσσική ανεπάρκεια και στη λεξιπενία του μαθητικού κόσμου και της κοινωνίας ευρύτερα.

Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΙΚΟΝΑ ΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΕΡΓΑΛΕΙΟ. ΜΙΑ ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΑΞΗ

Οι φορητές εικόνες, όπως και οι μνημειακές παραστάσεις, μπορούν να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο στη διδασκαλία θεμάτων βυζαντινής ιστορίας, τέχνης και αρχαιολογίας. Οι φορητές εικόνες μπορούν να αξιοποιηθούν στη διδακτική πράξη σε διδακτικές ενότητες, όπως η θρησκευτική πολιτική του Μεγάλου Κωνσταντίνου, οι εκστρατείες του Ηρακλείου κατά των Περσών, η πολιορκία της Κωνσταντινούπολης από τους Αβάρους και τους Πέρσες, η οικονομομαχία και η βυζαντινή τέχνη. Ο

εκπαιδευτικός μπορεί να παρουσιάσει την εικονογραφία των εικόνων ή να ζητήσει από τους ίδιους τους μαθητές να προχωρήσουν στην περιγραφή του περιεχομένου και στη σύνδεσή του με το ιστορικό γεγονός το οποίο εξετάζεται.

Ένα παράδειγμα μιας τέτοιας διδακτικής εφαρμογής είναι η αξιοποίηση φορητής εικόνας του τέλους του δέκατου τέταρτου αιώνα από το Βρετανικό Μουσείο, η οποία απεικονίζει την αναστήλωση των εικόνων.³ Η παράσταση μπορεί να αξιοποιηθεί για τη διδασκαλία της ενότητας «Η μεταβατική εποχή: Οι έριδες για το ζήτημα των εικόνων» στο γυμνασιακό κύκλο και της ενότητας «Η οικονομική» στο λυκειακό κύκλο.⁴

Για τη διδακτική προσέγγιση της παράστασης μπορούν να τεθούν τα πιο κάτω ερωτήματα και να αναπτυχθούν οι πιο κάτω δραστηριότητες:

(α) Η πιο πάνω φορητή εικόνα πού μπορεί να βρίσκεται; Έχεις δει μια παρόμοια παράσταση; Τι νομίζεις ότι απεικονίζει; (πρώτη επαφή με το έργο: υποκειμενική σύλληψη πραγματικότητας με βάση προσωπικά βιώματα).

(β) Τι βλέπεις στην εικόνα; (μορφές και αντικείμενα [πρώτη «ανάγνωση»]).

(γ) Ποια ιδιότητα θεωρείς ότι έχει η κάθε μορφή που περιέγραψες; Αξιοποιώντας και τις ιστορικές σου γνώσεις μπορείς να ταυτίσεις κάποιες από τις μορφές με συγκεκριμένα ιστορικά πρόσωπα; Ποιο ιστορικό γεγονός απεικονίζεται; (δεύτερη «ανάγνωση»).

(δ) Τα απεικονιζόμενα ιστορικά πρόσωπα είναι σύγχρονα μεταξύ τους;⁵ Αν όχι, γιατί συναπεικονίζονται στο συγκεκριμένο ιστορικό γε-

3. Βλ. Παναγιώτης Βοκοτόπουλος, *Ελληνική τέχνη, βυζαντινές εικόνες*, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1995, 160, 221.

4. Βλ. Ιωάννης Δημητρούκας - Θουκυδίδης Ιωάννου, *Μεσαιωνική και Νεότερη Ιστορία Β' Γυμνασίου*, Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, ⁵2010, 34-35· Ιωάννης Δημητρούκας - Θουκυδίδης Ιωάννου - Κώστας Μπαρούτας, *Ιστορία του Μεσαιωνικού και του Νεότερου Κόσμου (565-1815) Β' Ενιαίου Λυκείου Γενικής Παιδείας*, Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, ⁷2009, 21-23.

5. Ο διδάσκων δίνει κάποιες πρόσθετες βοηθητικές πληροφορίες στους μαθητές, όπως η ταυτότητα και η δράση των εικονοφίλων Αγίων Θεοδοσίας της Κωνσταντινουπόλεως, Θεοφάνη του Ομολογητή και Θεοδώρου του Στουδίτου, του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Μεθοδίου Α', της Αυτοκράτειρας Θεοδώρας και του υιού της Αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ', για να μπορέσουν να προβληματισθούν για την συναπεικόνιση

γονός; Είναι όλες οι μορφές θνητά πρόσωπα; Γιατί συμπεριλαμβάνονται στην παράσταση οι δύο άγγελι, οι οποίοι αποτελούν ουράνιες υπάρξεις; Γιατί νομίζεις απουσιάζει το αρχιτεκτονικό βάθος ή οποιοδήποτε άλλο σκηνικό, στο οποίο συντελέστηκε το ιστορικό γεγονός; Οι μορφές απεικονίζονται κατά τρόπο ρεαλιστικό; Αν δεν αποδίδονται ρεαλιστικά, γιατί μπορούν οι πιστοί και τις ταυτίζουν με συγκεκριμένα ιστορικά πρόσωπα (αυτοκράτορες και άγιοι); Τι νομίζεις ότι επιδιώκει ο ζωγράφος αποδίδοντάς τις με αυτό τον τρόπο; Παραστάσεις, όπως αυτή της συγκεκριμένης φορητής εικόνας, έχουν σκοπό μόνο να αναπαραστήσουν ένα γεγονός ή επιτελούν και άλλες λειτουργίες σε μια εκκλησία; Τι συμπεραίνεις για τη βυζαντινή τέχνη; (τρίτη «ανάγνωση»: εμπάθυση και προβληματισμός - συναγωγή συμπερασμάτων για το χαρακτήρα και το ρόλο της βυζαντινής τέχνης και ειδικότερα για τη μεταφυσική της εικόνας⁶).

(ε) Να διερευνήσεις τα πιο κάτω:

i. Σε τι θα εξυπηρετούσε τον αυτοκράτορα και την Εκκλησία η απεικόνιση του συγκεκριμένου ιστορικού γεγονότος σε μια φορητή εικόνα, όπως η πιο πάνω;

ii. Με ποια μεγάλη εκκλησιαστική γιορτή συνδέεται το γεγονός αυτό; Τι κάνουν οι πιστοί στη συγκεκριμένη γιορτή στην εκκλησία; (Συμβουλευσου το θεολόγο του σχολείου σου, τον ιερέα της κοινότητάς σου και τους γονείς σου).

ΚΑΙ ΤΩΡΑ ΤΙ;

Χρειάζεται αρκετός ακόμη δρόμος από το δημόσιο σχολείο, τα Υπουργεία Παιδείας Ελλάδος και Κύπρου και τους φορείς, των οποίων το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στην εικόνα, για να αποκτήσουμε πολίτες

στο ίδιο ιστορικό γεγονός προσώπων που έζησαν σε διαφορετικό ιστορικό χρόνο και να επιχειρήσουν να αιτιολογήσουν αυτή την «ασυμβατότητα». Μπορεί, ακόμη, ο διδάσκων να ζητήσει από τους μαθητές να αναζητήσουν οι ίδιοι πληροφορίες για τα απεικονιζόμενα πρόσωπα στο διαδικτυο ή στη σχολική βιβλιοθήκη.

6. Για τη μεταφυσική της εικόνας βλ. Χαράλαμπος Μπακιρτζής, «Αναγνώσεις τοιχογραφιών Αγίου Νικολάου Ορφανού. Πρόταση Ανάγνωσης», Υπουργείο Πολιτισμού - Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης, Άγιος Νικόλαος Ορφανός. Οι τοιχογραφίες, Αθήνα: Ακρίτας, 2003, 86-97.

έτοιμους να διαχειρισθούν με κριτική στάση τις εικόνες, θρησκευτικές ή κοσμικές, κινούμενες ή μη, στον κόσμο που τους περιβάλλει.

Πρώτιστα χρειάζεται μακρόπνοη και συστηματική επιμόρφωση των εκπαιδευτικών. Μέσα από την επιμόρφωση οι εκπαιδευτικοί της Δημοτικής και Μέσης Εκπαίδευσης θα κατανοήσουν πρώτα οι ίδιοι τη σημασία των οπτικών πηγών ως τεκμηρίων για την κατασκευή του ιστορικού παρελθόντος και θα εξοικειωθούν με τις διδακτικές προσεγγίσεις τους στην τάξη. Έτσι, θα βοηθήσουν τους μαθητές τους να αποκτήσουν τις δεξιότητες εκείνες που χρειάζονται για να διαχειρίζονται τις εικόνες με κριτικό πνεύμα, να τις περιγράφουν, να τις αποκωδικοποιούν και να συλλαμβάνουν το περιεχόμενό και τις λειτουργίες τους στο κοινωνικο-ιστορικό πλαίσιο στο οποίο είχαν κατασκευασθεί.

Οι επιμορφωτικές δραστηριότητες των διδασκόντων και οι εκπαιδευτικές δραστηριότητες που απευθύνονται στους μαθητές μπορούν να έχουν ποικίλο χαρακτήρα. Η διοργάνωση σχετικών με το θέμα συνεδρίων και ειδικών ξεναγήσεων σε πινακοθήκες και εικονοφυλάκια, η δημιουργία εκπαιδευτικών προγραμμάτων, οργανωμένων από το Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού, την Εκκλησία Κύπρου, το Τμήμα Αρχαιοτήτων, τα πανεπιστημιακά ιδρύματα, ερευνητικά κέντρα και άλλα πολιτιστικά ιδρύματα, είναι κάποιες ενδεικτικές δραστηριότητες που θα μπορούσαν να γίνουν.⁷ Σημαντικό είναι, ακόμη, το Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού να προχωρήσει άμεσα στην παραγωγή κατάλληλου διδακτικού υλικού και στη δημιουργία υποδομών για την ενίσχυση των Τεχνολογιών Πληροφορίας και Επικοινωνίας στις σχολικές μονάδες.

Η έγνοια της κοινωνίας για τη διαμόρφωση πολιτών ικανών να προσεγγίζουν με αγάπη και να αναπλάθουν με κριτική σκέψη το ιστορικό τους παρελθόν και επομένως να κατανοούν το παρόν και να σχεδιάζουν το μέλλον πρέπει να είναι καθολική και η προσπάθεια συλλογική. Σε αυτό, αν αφουγκραστούμε το λόγο του ποιητή, έχει να συμβάλει ση-

7. Εκτενέστερα βλ. Χρήστος Αργυρού, «Διδάσκοντας το Βυζάντιο: Πραγματικότητες και προοπτικές στη Δημοτική και Μέση εκπαίδευση της Κύπρου», *Κυπριακαί Σπουδαί* 71 (2007) 45-51.

μαντικά η διδακτική αξιοποίηση της εικόνας στο πλαίσιο της διδασκαλίας της Ιστορίας :

«Όλοι μας περιμένουμε να μιλήσει η Ιστορία.

Για να μιλήσει όμως κανείς πρέπει να δει

Το ουράνιο τόξο να γεφυρώνει την ομορφιά του κόσμου [...]

Επιδιορθώνοντας και τοποθετώντας πάλι

Στις κόγχες του προσώπου τα πεσμένα μάτια.

Τότε μπορεί να γίνει η αναστήλωση των εικόνων

Στο ξυλόγλυπτο τέμπλο των ψυχών μας».⁸

8. Θεοδόσης Νικολάου, «Ημιτελής Τοιχογραφία Α'», *Εικόνες*, Κύπρος, 1988, 33.